

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДИДАКТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті висвітлено провідні дослідницькі позиції сучасних науковців щодо обґрунтування сутності феномена "дидактична культура". Особлива увага приділяється аналізу його змісту і компонентної структури з огляду на специфіку дидактичної діяльності її провідних носіїв — вчителя гімназії, викладача технічного коледжу та викладача вищого навчального закладу.

Ключові слова: дидактична культура, сутність і структура дидактичної культури, вчитель і викладач як носії дидактичної культури.

Постановка проблеми. Для успішного реформування вітчизняної системи освіти, яка переживає кризовий стан, потрібна нова освітня практика, суб'єктами якої повинні стати педагоги-професіонали нового покоління, здатні до професійно-особистісного самовизначення та саморозвитку у світі культури, конструювання та здійснення культуровідповідних, гуманістичних педагогічних систем та технологій. В силу цього, проблема формування дидактичної культури педагогічних кадрів витікає з реальних потреб оновлення та значного підвищення якості навчання та виховання підростаючого покоління, необхідності гуманізації дидактичних відносин, всебічної педагогізації соціального середовища. Необхідність формування дидактичної культури фахівців сфери вищої освіти зумовлена потребою їхньої переорієнтації з технократичної та когнітивної моделей організації навчального процесу на нову - особистісно зорієнтовану, яка більше відповідає викликам ХХІ століття.

Аналіз основних досліджень і публікацій, ступінь наукового опрацювання проблеми. У філософських, психологічних та педагогічних дослідженнях накопичено теоретичні положення, які є підґрунтям для розробки проблеми дидактичної культури викладача вищого навчального закладу. Так, визначено сутність поняття "культура" (А.Арнольдов, Е.Баллер, С.Газман, С.Іконнікова, Е.Ільєнков, Е.Маркарян, Е.Соколов); виявлено специфіку професійної (Н.Крилова, Т.Саломатова, О.Смирнова та ін.) та професійно-педагогічної (А. Барабанщиков, О. Бондаревська, М. Букач, О.Гармаш, В.Гриньова, В.Зелюк, Т.Іванова, І.Ісаєв, С.Муцинов, О.Рудницька) культури; висвітлено специфіку формування дидактичних умінь (О. Абдуліна, В. Подзолков, В. Паламарчук, Л. Спірін, Т. Шайденкова, А.Щербаков), дидактичних здібностей (Є.Балбасова, Ф.Гоноболін, Н.Левітов, В. Крутецький та ін.), дидактичної компетентності (Н. Бахмат, М. Боброва, С. Горичева, М. Ендзін, С. Кузьмін, Ю. Махова, В. Серіков, Л. Тархан, М. Тиріна, Є. Храмова, Т. Штикова) педагогічних кадрів.

При важливості означених вище досліджень ступінь розробки проблеми дидактичної культури педагогічних кадрів є недостатньою. Враховуючи актуальність означеної проблеми, метою поданої статті є узагальнення дослідницьких позицій науковців щодо

тлумачення сутності дидактичної культури викладача вищого навчального закладу, визначення її ролі і місця у процесі набуття професіоналізму його діяльності.

Виклад основного матеріалу. Як засвідчує аналіз педагогічних словників і довідкової літератури з професійно-педагогічної освіти, поняття "дидактична культура" до сьогодні залишається остаточно не визначеним, оскільки досить рідко ставало предметом спеціальної уваги науковців, за винятком поодиноких праць російських та українських дослідників, які й були ґрунтовно проаналізовані в контексті вирішення поставленого дослідницького завдання.

Так, зазначає Т. Попова, у теперішній час відбувається формування принципово нового – багатомірного соціокультурного простору, в межах якого розвиток гуманістичної, особистісно орієнтованої освітньої парадигми обумовлює нові вимоги до характеру та змісту педагогічної діяльності сучасного вчителя. Стратегія гуманізації освіти визначає потребу в педагогічних кадрах, здатних реалізувати особливу культурну направленість освітнього процесу. Останній значно актуалізує проблему розвитку дидактичної культури сучасного вчителя, особливо у контексті ідей гуманізації та гуманітаризації освіти, які реалізуються на основі культурологічної концепції. Дидактична культура забезпечує методологічну грамотність вчителя, вільне володіння ним інноваційними педагогічними технологіями, особистісно-гуманним стратегіями взаємодії з учнями. Розроблена автором модель дидактичної культури реалізується на:

- методологічному рівні, який проявляється в антропологічно-ціннісному компоненті;
- технологічному рівні, представленому особистісно-орієнтованими, суб'єктивно-діяльними, культуро-творчими, педагогічними технологіями;
- особистісно-креативному рівні, який визначає стратегії особистісно-гуманної взаємодії вчителя з учнями [4].

Відкриття освітніх закладів нового типу – гімназій, ліцеїв, центрів знань, шкіл з окремими класами профільного та поглибленого вивчення окремих предметів, розробка нових технологій навчання, включення елементів дослідницької діяльності в роботу вчителя, зазначає Н. Фатянова, спричиняє необхідність його перепідготовки, вдосконалення загально-

педагогічної та дидактичної культури. Це зумовлено тим, що інституціоналізація інноваційних процесів, які відбуваються в навчальних закладах в останні роки, призвела до значного підвищення професійної свободи та стимулів до творчої самореалізації особистості вчителя, появи тенденції відкритості, зверненості до педагогічної спадщини, створення гнучких освітніх систем, які саморозвиваються. У цих обставинах важливо не тільки зберегти вже накопичений досвід дидактичної діяльності, але і створити умови для підвищення рівня дидактичної культури вчителя, яка є мірою його творчої самореалізації в різноманітних формах науково-методичної діяльності [6].

Ефективно навчати та виховувати сучасне покоління, на думку Н.Фатянової, може тільки вчитель, який відрізняється здібністю до творчого мислення, який має високий рівень загальнокультурного розвитку, глибоко володіє предметом, який викладається, та суміжними дисциплінами, отримав фундаментальну дидактичну та методичну підготовку, знає та вміє використовувати найновіші форми, методи та технології навчання. Тому для багатопрофільної гімназії необхідний новий вчитель, який володіє сучасними дидактичними ціннісними орієнтаціями, потребою у здійсненні повноцінної професійно-педагогічної діяльності та використанні нових методів взаємодії у навчальному процесі для особистісної самореалізації дітей. Нове освітнє середовище, висновок автор, потребує наявності високого рівня дидактичної культури вчителя багатопрофільної гімназії. Під дидактичною культурою розуміється інтегральна якість особистості вчителя, представлена єдністю трьох компонентів, які забезпечують у своїй взаємодії його продуктивну дидактичну діяльність та творчу самореалізацію:

- мотиваційно-ціннісного, представленого сукупністю ціннісних орієнтацій вчителя (цінності-цілі, цінності-знання, цінності-якості, цінності-відношення);

- інноваційно-технологічного, який функціонує за посередництвом сукупності прийомів та способів інноваційно-педагогічної діяльності, спрямованої на постійне оновлення процесу навчання шляхом вирішення основних дидактичних задач – аналітико-рефлексивних, проектувально-прогностичних, організаційно-діяльнісних, діагностико-гностичних, корекційно-регулятивних;

- особистісно-творчого, заснованого на ефекті трансверсальності, який дозволяє вчителю виявляти особистісні можливості у здійсненні дидактичної діяльності, трансформувати інтелектуальні ресурси, які не використовуються, в активну форму, нарощувати власний потенціал, забезпечувати найбільш повну самореалізацію у педагогічній професії [6].

Відповідно тверджень Г. Криницької, в період переходу на нові стандарти освіти, які встановлюють вимоги до результатів навчання (особистісних, соціальних, метапредметних, предметних), проблема розвитку дидактичної культури вчителя значно актуалізувалася. Дидактична культура розглядається як інтегративна якість

особистості вчителя, яка забезпечує його продуктивну дидактичну діяльність та творчу самореалізацію в освітньому просторі. Структура даного феномену, на відміну від поданих вище точок зору авторів, представлена єдністю не трьох, а чотирьох компонентів:

- аксіологічного, створеного, з одного боку, сукупністю вже існуючих та засвоєних вчителем педагогічних цінностей, регламентуючих його дидактичну діяльність, з іншого, - новими культурними ідеалами та артефактами, здобутими упродовж постійного осмислення останніх досягнень дидактики як науки та шляхом надбання нового досвіду з навчання учнів;

- діяльнісного, який забезпечує вирішення різноманітного типу професійних завдань, які виникають у процесі навчання (з цілеполагання, планування, організації, оцінки, корекції та аналізу ефективності своєї дидактичної діяльності), на основі інтеграції предметно-методичних, загальнодидактичних та психолого-педагогічних знань, відповідних умінь та навичок, а також професійно-особистісних якостей вчителя;

- комунікативного, який сприяє встановленню механізму суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя та учня з приводу передавання та засвоєння культурних надбань учнями на принципах гуманізму, через активізацію функцій комфортного, позитивного, емоційно забарвленого дидактичного спілкування – інформаційно-комунікативної, інтерактивної, соціально-перцептивної, фасилітативної та функції самоактуалізації;

- суб'єктно-результативного, який акцентує увагу на особистісних прирощеннях вчителя та продуктах його діяльності у вигляді наявності особистісно-орієнтованої дидактичної системи, заснованої на взаємозв'язаних підсистемах його дій, спрямованих на вирішення дидактичних завдань з розвитку учнів та вдосконалення вчителем самого себе за допомогою активізації інноваційного потенціалу та реалізації інноваційних ідей, проектів та технологій [3].

Означеної вище позиції дотримується О. Усов, який під професійно-дидактичною культурою розуміє інтегральну якість особистості педагога додаткової освіти, яка визначає його спрямованість на опанування ціннісних орієнтацій у професійній діяльності як сукупності дидактичних знань, постійне вдосконалення дидактичних здібностей, їх творчу реалізацію у продуктивній професійній діяльності. Структура професійно-дидактичної культури представлена синтезом ціннісного, когнітивного, інструментального та результативно-творчого компонентів, а також відповідних - освітньої, виховної, розвивальної, координуючої та інтегруючої функцій, які забезпечують у своїй взаємодії творчу самореалізацію особистості педагога [7].

Як констатує О. Ігумнов, проблема формування дидактичної культури викладача технічного коледжу особливо актуальна для системи середньої професійної освіти, якому у програмі модернізації відводиться особлива роль, як інституту масової підготовки конкурентоспроможних спеціалістів у масштабі країни. Серйозні зміни в організації процесу безперервної професійної

освіти пов'язані зі створенням та функціонуванням освітніх закладів нового типу, зокрема, коледжів, як багаторівневих професійних освітніх закладів. У такому освітньому закладі посилюється орієнтація на прикінцевий результат: формування особистості спеціаліста, його морального та творчого потенціалу, досягнення нового стану - потреби у постійному самовдосконаленні та поповненні своїх знань, умінь та навичок, опануванні загальної та професійної культури.

Досліджуючи специфіку коледжу як освітнього закладу нового типу, який забезпечує якісно новий рівень підготовки кадрів, О. Ігумнов приходять до логічного умовиводу, що його інноваційний характер потребує послідовної реалізації концепції безперервності освіти та вдосконалення професійної майстерності викладачів. Особливе місце у цьому процесі, підкреслює автор, займає дидактична культура викладача технічного коледжу як важлива складова його професійно-педагогічної культури, яка дозволяє йому ефективно здійснювати викладацьку діяльність у нових організаційно-педагогічних умовах. Цілком розділяючи позицію Н. Фат'янової [6] відносно сутності та структури феномену дидактичної культури, автор вводить у науковий оборот термін "дидактична культуротворчість". Під останньою розуміється процес творчості в інноваційно-дидактичному середовищі коледжу, який сприяє формуванню та вдосконаленню дидактичної культури викладачів. Результатом є розробка викладачем власної дидактичної системи, яка забезпечує високу продуктивність його дидактичної діяльності на основі досягнення педагогічних цінностей та досягнення оптимального рівня рефлексії власних професійних дій. З опорою на дане поняття дидактична культура викладача технічного коледжу визначається як інтегральна якість особистості, яка сприяє створенню та опануванню ним нових педагогічних цінностей та технологій, саморозвитку як суб'єкта дидактичної культуротворчості. Зміст дидактичної культури викладача технічного коледжу проявляється як діалектична єдність мотиваційно-ціннісного, інноваційно-технологічного та особистісно-творчого компонентів, критеріями яких визначені:

- технологічна готовність (ступінь сформованості дидактичних цінностей, функцій здійснення дидактичної діяльності, умінь вирішувати дидактичні задачі в рамках традиційного навчання);

- інноваційна готовність (схильність до здійснення інноваційно-дидактичного процесу, дидактичної культуротворчості, здатність вирішувати дидактичні задачі в умовах інноваційно-дидактичного середовища);

- інноваційна спрямованість (постійне практичне використання у дидактичній діяльності авторських та привнесених з досвіду колег інновацій, здатність до формування власних інноваційних елементів дидактичного процесу, ступінь освоєння інноваційних прийомів та методів у власній практичній діяльності);

- ступінь розвитку педагогічного мислення;

- прагнення до професійно-педагогічного вдоско-

налення (наявність власної дидактичної системи, готовність до взаємної зі студентами в межах дидактичної творчості, продуктивність дидактичної діяльності) [2].

Зазначимо, що феномен дидактичної культури вчителя і викладача вищої школи в сучасних умовах реалізації їхнього професійного буття на початку нового тисячоліття став предметом дослідження українських науковців (В. Балашов, В. Гриньов, О. Синчишина, О. Цокур).

Так, В. Гриньов, спеціально досліджуючи проблему формування дидактичної культури майбутніх учителів під час їхньої професійної підготовки у вищому навчальному закладі, розкриває сутність дидактичної культури як інтегрального особистісного новоутворення, що зумовлює ефективність навчально-пізнавальної діяльності суб'єктів навчання, сприяє створенню й освоєнню ними педагогічних цінностей і технологій, стимулює їх до саморозвитку й творчості. В її структурі виділяються три провідні модулі:

- особистісно-мотиваційний, який передбачає забезпечення позитивної мотивації в навчальному процесі та формування властивостей особистості вчителя, які сприяють підвищенню її ефективності, набуттю індивідуального стилю дидактичної діяльності;

- дидактико-компетентнісний, що включає професійно-змістовний та технологічний компоненти, а також дидактичні здібності, що забезпечують набуття майбутнім вчителем дидактичної компетентності;

- аналітико-рефлексивний, спрямований на аналіз і самоаналіз результатів навчально-пізнавальної діяльності суб'єктом навчального процесу на підставі педагогічної рефлексії. Рефлексія пов'язана з прагненням майбутнього учителя до аналізу, узагальнення, осмислення досвіду своєї роботи, оцінки її з позиції соціальної значущості на підставі актуалізації його установки (готовність, настрої) на постійний "зворотний зв'язок", уміння бачити й оцінювати отриману інформацію з позиції учня, оцінку результативності та доцільності застосованих ним педагогічних впливів, способів розв'язання дидактичних завдань і вирішення соціально-психологічних ситуацій [1].

Натомість, розглядаючи як позитивний внесок В. Гриньова в розробку проблеми, яка нас цікавить, не досить вдалим видаються, з одного боку, назва другого модулю дидактичної культури вчителя, який містить тавтологію, а з іншого – використання терміну "модуль" для позначення складової її підструктури, оскільки він за своїм визначенням і практикою використання не співпадає з контекстом останньої.

Особливий інтерес в межах започаткованого дослідження викликали матеріали дисертації української дослідниці О. Синчишиної, яка намагалася дослідити специфіку дидактичної культури викладача вищого військового навчального закладу. Цілком дотримуючись позиції російських науковців (Н. Фат'янової, В. Ігумнова), під дидактичною культурою автор розуміє інтегральну якість особистості викладача, що визначає його ефективну навчальну діяльність щодо формування професійно необхідних знань, умінь, навичок і властивостей

тих, хто навчається, й сприяє створенню та освоєнню ним нових педагогічних цінностей і технологій, саморозвитку його особистості і дидактичної культуротворчості [5, с. 64]. У структурі дидактичної культури, услід за О. Ігумновим, автор виділяє також три цілком ідентичні компоненти (мотиваційно-ціннісний, інноваційно-технологічний та особистісно-творчий), характеризуючи її такими характерними рисами, як: обґрунтування викладачем своїх дій, самореалізація на підставі внутрішньої професійної мотивації; цілепокладання на підставі авторської моделі навчання; спільне з курсантами уточнення сутності складових змісту освіти; упровадження до цього змісту авторських компонентів; орієнтування на педагогічний ідеал під час вибору стилю спілкування та діяльності; урахування в ході педагогічного спілкування можливостей конструктивного діалогу з курсантами [6, с. 65].

Слід зазначити, що незважаючи на позитивний доробок автора в теорію професійної освіти викладача вищого військового навчального закладу, дослідницьку позицію О. Синчишиної не можна вважати усталеною, оскільки вона в структурі дидактичної культури поряд з трьома компонентами також виділяє 5 наступних складових, які не пов'язані між собою, як-от: особистісна позиція ("Я-професійне") як основа педагогічної діяльності та структуроутворюючий чинник; професійна компетентність; ціннісні орієнтації та переконання; педагогічне мислення; креативні здібності [6, с. 67]. Зумовлено це, на нашу думку тим, що по даному дослідженню бракує необхідної методологічної бази стосовно обґрунтування базових категорій "культура", "педагогічна культура", "професійна культура", а також належного концептуального апарату з педагогіки та дидактики вищої школи. Через це, тлумачення поняття "дидактична культура", як і назви компонентів її структури, критерії і показники, без належного критичного аналізу було неправомірно запозичене автором з праці О. Ігумнова [2].

Підставою для такого твердження є те, що дидактична культура викладача вищого і середнього навча-

льного закладів не можуть співпадати повністю, як за своїм змістом і обсягом, так і за своєю структурою, оскільки у вищому навчальному закладі, про що неодноразово наголошували дидакти вищої школи (С. Архангельський, В. Бондар, М. Левіна, І. Кобиляцький, В. Ісаєв, А. Хуторський), обов'язковими видами професійної праці викладача є науково-дослідна та науково-методична робота, які суттєво перетворюють навчальний процес, який протікає в особливому – науково-освітньому просторі.

Висновок. Отже, узагальнення праць, проаналізованих вище, дає підстави для висновку, що дидактична культура є професійно важливим новоутворенням сучасного фахівця сфери освіти, яке набувається не стихійно, а в процесі цілеспрямованої дидактичної підготовки як її соціально й індивідуально значущий результат. Це специфічний і складно структурований феномен, який зумовлює професіоналізм особистості з дидактичного проектування, організації та контролю ходу і результатів сумісної діяльності суб'єктів навчання, та функціонує у складі 3-4 компонентів, назви і зміст яких до сьогодні остаточно не з'ясовано, оскільки автори не дотримуються чітких та логічно вмотивованих настанов.

Крім того, методологічний сумнів викликав той встановлений факт, що автори, досліджуючи специфіку дидактичної культури вчителя початкових класів та багатопрофільної гімназії, педагога позашкільної освіти, викладача технічного коледжу й викладача вищого військового навчального закладу, майже не врахували ті суттєві розбіжності, які має в них процес організації навчання. Натомість останній протікає у вищих та середніх навчальних закладах на принципово відмінних дидактичних засадах, що суттєво впливають на зміст і обсяг феномена дидактичної культури, що нас цікавить.

Через таку невизначеність *перспективу* подальших пошуків складають аспекти розкриття сутності і структури дидактичної культури науково-педагогічних кадрів, які не ставали предметом спеціальної наукової рефлексії.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гриньов В.Й.* Сутність, зміст і структура дидактичної культури педагога / В.Й. Гриньов // Педагогіка та психологія: 36. наук, праць / За заг. ред. акад. І.Ф. Прокопенка, чл.-кор. В.І. Лозової. – Харків: ОВС, 2002. – Вип. 22. – С. 8-13.
2. *Ігумнов О.А.* Развитие дидактической культуры преподавателя технического колледжа : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / О.А. Игумнов. – Белгород, 2003. – 276 с.
3. *Криницкая Г.М.* Дидактическая культура учителя [Текст] / Г.М. Криницкая // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. - 2005. – №10. - С. 39-42.
4. *Попова Т. В.* Педагогические условия формирования дидактической культуры учителя начальной

школы : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Татьяна Валентиновна Попова. – Ижевск, 2002. – 178 с.

5. *Синчишина О.А.* Формування дидактичної культури викладачів вищих військових навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Олена Анатоліївна Синчишина. – Хмельницький, 2010. – 199 с.

6. *Фатянова Н. М.* Формирование дидактической культуры учителя многопрофильной гимназии : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. / Наталья Митрофановна Фатянова. – Белгород, 1999. – 247 с.

7. *Усов А. А.* Формирование профессионально-дидактической культуры педагогов дополнительного образования : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. / Алексей Анатольевич Усов. – Тамбов, 2003. – 270 с.

Подано до редакції 21.01.13